

نوگرایی مسلمانان روسیه در آستانه سده بیستم

معمای مدرنیته و روسی سازی

کلثوم عابدی*

چکیده

نوگرایی به عنوان یک پدیده غربی و اروپایی از سده پانزدهم به بعد آثار مهمی بر سایر ممالک و جوامع داشته و واکنش های متفاوتی در این جوامع پیرامونی ایجاد شده است. روسیه نیز از همان سده های شانزدهم به بعد، در معرض این امر بوده و در مراحل کوشیده تا با اقتباس یا مقاومت به آن پاسخ دهد. اما یکی از بخش های جامعه روسیه، مسلمانان هستند که حضور اسلام و مسلمانان در روسیه از قرن چهاردهم میلادی آغاز شده و از اهمیت ویژه ای در تاریخ سیاسی و فرهنگی روسیه برخوردار بوده است.

برخلاف دولت روسیه اما مسلمانان این کشور بخاطر محدودیتهای گسترده داخلی، کمتر امکان حضور، واکنش و کنش فعال در قبال امر مدرن و جهان مدرن را داشتند. صرفاً در قرن نوزدهم بود که گرایش به مدرنیته در میان مسلمانان روسیه نیز پدید آمد و به تدریج افزایش یافت. سیاستهای استعماری روسیه در جهت مسیحی سازی مسلمانان تحت سلطه اش به همراه درک مسلمانان روسیه به ویژه تاتارها و مسئله استحاله شدن در اکثریت روس سبب واکنش علمای نواندیش ایشان چون کورساوی و مرجانی گردید. در ادامه اندیشه های نوگرایان مسلمان در قالب جنبش جدیدیه به رهبری گاسپرینسکی نقش بسیار بارزی در نو شدن فضای اندیشه و جامعه مسلمانان روسیه بازی کرد. در مقاله حاضر پدیده نوگرایی در میان مسلمانان روسیه - که به صورت یک جنبش تحت عنوان جدیدیه بروز کرد - مورد بررسی قرار می گیرد .

پژوهش حاضر به این پرسش پاسخ می‌دهد که نوگرایی و نوخواهی چگونه در میان مسلمانان روسیه آغاز شد و چه نتایجی دربرداشت؟ فرضیه پژوهش عبارت از آن است که مسلمانان روسیه متأثر از گسترش تفکرات نوخواهی و مدرنیته که در سراسر جهان اسلام رشد می‌یافت و مهمتر جهت مقابله با استحاله فرهنگی روسیه با هدف ممانعت از روسی‌سازی مسلمانان سعی در حفظ هویت خود در مقابل دیگری روس افتادند. نتیجه این اقدامات نوگرایان مسلمان روسیه پیدایش جنبش‌های نوپدیدمانند جدیدیه بود.

در رابطه با این موضوع پژوهش‌هایی به زبانهای مختلف صورت گرفته، اما نگارنده معتقد است که کمتر به تاثیر هم‌زمان دو عنصر پدیده مدرنیته غربی و فشار داخلی در واکنش مسلمانان توجه شده است. به این معنا که روشنفکران مسلمان روسیه از یک سو مدرنیسم را امری می‌دیدند که مذهب را به چالش می‌گیرد و از سوی دیگر برای حفظ هویت خود در برابر روس‌ها نیازمند یک نوگرایی با هدف تقویت مبانی خود بودند. چرا که روس‌ها از عنصر مدرنیسم برای قدرتمندی دولت استفاده کرده و با بهره‌گیری از ناسیونالیسم روسی و پان‌اسلاویسم درصد روسی‌سازی جوامع غیر روس موجود در قلمرو خود بودند.

برای بررسی ایده اصلی این نوشته، کوشش شده تا نخست به ارائه یک بحث نظری و مفهومی و تاریخی در مورد نوگرایی و پیامدهای آن پردازم. سپس به بررسی نوگرایی در روسیه از سده شانزدهم تا سده بیستم توجه نموده و پس از آن، وضعیت مسلمانان روسیه در سده نوزدهم را نشان دهم. در پایان نیز بطور مفصل‌تر واکنش‌های روشنفکران مسلمان روس را در سال‌های پایانی سده نوزده و اوایل سده بیستم را مورد کند و کاو قرار دهم.

واژه‌های کلیدی: نوگرایی و نوخواهی، مسلمانان، روسیه، اندیشه‌ها، اسلام، گاسپیرینسکی، مرجانی.